

FIGYELŐ

Megjegyzések egy fontos irodalmi lexikon kapcsán. (Viera GLOŠKOVÁ: *Handbuch der deutschsprachigen Schriftsteller aus dem Gebiet der Slowakei. — 17–20. Jahrhundert.*)* Hosszú, bizonyos szempontból érthető, de a kelet-közép-európai régió művelődéstörténetét károsító hallgatás után immár nemcsak Ausztriában, Németországban, hanem Magyarországon, Szlovákiában és másutt is megindult a zóna német nyelvű irodalmának, kultúrájának kutatása. Magyarországi viszonylatban ehhez jó alapot jelent Pukánszky Béla, a színházi mozgalmakat tekintve Pukánszky Kádár Jolán és mások tevékenysége, nem is szólva a *Német philológiai dolgozatok* című sorozatról. A magyarországi német hírlapok, színjátszás feldolgozása (Belitska Scholz Hedvig munkája a pesti Német Színházzal kapcsolatban) szintén a kutatói érdeklődés feltámasztását jelzi, s az az igényes terv, amely lexikonban foglalta volna össze a magyarországi német írásbeliség dokumentumait, írói életműveit, a kutatás új fázisát jelenthette volna (ha a nagyigényű vállalkozás túljutott volna a tervezetesen). Annyi bizonyos, hogy a magyar irodalom történetének szemlélete is módosul, ha egyfelől számot vetünk írónk, művészeink német nyelven fogalmazott, kiadott munkáival (Bessenyei Györgytől Reviczky Gyuláig, Széchenyi István naplójától Kisfaludy Károly levelezéséig), másfelől a magyarországi német nyelvű és magyar kulturális mozgalmak, jelenségek együttes szemlélése nem pusztán kapcsolattörténeti érdekű tények feltárását segíti, hanem a szoros értelemben vett *kontextus*, egy Kulturlandschaft jobb megismerését eredményezheti, továbbá tágabb értelemben mentalitástörténeti jelentőséggel is bír. Arról nem is szólva, hogy ez a német nyelvű írásbeliség (mint ismeretes) kettős közvetítő funkciót látott el, nevezetesen a magyar kultúra jelenségeit a német nyelvű Európa előtt mutatta be, s a német-osztrák kulturális problémáknak magyar irodalmi-kulturális hasznosítására hívta föl a figyelmet, illetőleg Európa és a magyar kultúra között átadó-módosító szerepet játszott, hiszen Magyarországon jó darabig a német volt az első számú „idegen” nyelv, meghatározott korokban a „Bildungssprache”; egy időben Magyarországon, nevezetesen Pest-Budán szerkesztették-adták ki a régió legszínvonalasabb lapját (1802–1804 között Schedius a *Zeitschrift von und für Ungern-t*, majd a XX. század 30-as éveiben a *Pester Lloyd-ot*), a *Pressburger Zeitung* hosszú élete szintén igazolja, hogy volt egy olyan réteg, amely igényelte a német nyelvű sajtót, helyi és nem pusztán helyi eseményekről németül óhajtott információkat szerezni.

Ebben a gondolatkörben helyezhetjük el a (mai) Szlovákia területén működött német nyelvű írók kézikönyvét, amely az Osztrák Tudományos Akadémia kiadójánál látott napvilágot — az ausztriai tudományos kutatásokat támogató alap (hathatós anyagi) segítségével. A kötet hasznát aligha lehet túlbecsülni, még ha a cím némi kételkedést ébreszt is, hiszen 1918-ig a mai Szlovákia területe nemigen fogható föl különálló egységnek, sokkal inkább a regionális tagozódás volt rá jellemző, kulturális szempontból is. Például a mindig többnyelvű Pozsony német nyelvű kultúráját főleg Bécs közelsége, a magyar országgyűlések ténye határozta meg, míg a Szepességért lengyel hatásokat hiba volna teljesen figyelmen kívül hagyni. A szlovák elem jelenléte másképpen érvényesült a főleg németajkú kisvárosokban, másképpen Pozsonyban, másképpen a Szepesség meghatározó jellegű városaiban. Igaz, a 7. lap lábjegyzetében leírva

* Wien 1995. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 174 lap (Veröffentlichungen der Kommission für Literaturwissenschaft, Nr. 15.)

található, hogy 1918 előtt a mai Szlovákia Felső-Magyarország része volt (1938–1945 között a mai Szlovákia területének egy darabja visszakerült Magyarországhoz, bár ennek a ténynek legfeljebb néhány város, például: Kassa német nyelvű kultúrája szempontjából van jelentősége), s az egyes szócikkekben, vagy ahogy a kötet szerzője szépen mondja: „író-medailon”-okban, megemlíttődik, ha az író magyar költőt fordított, egészében azonban több módszertani és a tárgykört illető probléma vehető föl, amellyel kapcsolatos állásfoglalást, szerkesztői kijelentést nem lelünk sem a kötet előszavában, sem másutt.

1. Ha a kötet tárgya azoknak a szerzőknek írói tevékenysége, akik a mai Szlovákiával nagyjából azonosnak mondható Felső-Magyarország területéről származtak, vagy ezen a területen működtek, akkor nemigen lehet aszerint válogatni, hogy ki mennyit írt németül, szlovákul, magyarul (és latinul vagy még más nyelven), hanem *mindenki*, aki németül írt, beveendő a lexikonba. Tehát: a Kassán született Márai Sándor az 1920-as esztendőkből részt vett németországi lapokban, a *Frankfurter Zeitung* munkatársa volt, *Männer* című avantgardista színdarabját egy német kísérleti színház adta elő. Vagy: a 19. században alig van olyan szlovák író, akinek ne lennének német nyelvű munkái, egyházi beszédei, hírlapi cikkei, röpiratai, esetleg regénye. A nemzeti klasszikusként tisztelt Hviezdoslavnak nem véletlenszerűen akad egy-két német nyelvű zsengéje, hanem sok német nyelvű verse van (ifjúkorából). Beletartoznak-e a lexikonba vagy nem? Védhető mindkét álláspont. Bár elméletileg kevésbé bástyázható körül az a nézőpont, miszerint egy bizonyos mennyiségen túl német nyelvű, más mennyiségen túl nem német nyelvű író, csak német nyelven is író. Ugyanis sem a magyar, sem a szlovák irodalmat-kultúrát nem éri – nem érte volna kár, ha bizonyos szerzők ebbe a lexikonba is bekerültek volna. A magam részéről erősen hiányolom (többek között) Berzeviczy Gergelyt, Csaplovics Jánost vagy a szlavista Wagner Lajost.

2. Ugyanennek a kérdésnek másik oldala, hogy mennyire kell feltüntetni (és fell kell-e tüntetni), ha a lexikonba bevett szerzők nem csupán (bár elsőrendűen) német nyelven alkottak? Annál is inkább jogosnak érzem a kérdés felvetését, mivel par excellence többnyelvű, vegyes nyelvű vidékről van szó, Pukánszky Béla Pozsonyt a „kézfogások városa”-nak nevezte, s a többkulturáltság ennek a területnek megkülönböztető sajátossága. A vegyes nyelvűség, a cseregyerek „intézmény” olyan nemes hagyományok, amelyek nyelvek, kultúrák, folklór, irodalmak találkozásait eredményezték. A lexikonban korrekten jelzi a szerzőnő, ha egy alkotó fordítói munkássága is része az életpályának, arra azonban ritkán tér ki, ha egy alkotó nemcsak német nyelven írt. Ebből aztán aránytorzulások is származhatnak. Egyetlen példán szemléltetem, mire gondolok. Neubauer Pál (helyesen) kiemelt szerephez jut a lexikonban; a Fábry Zoltántól is méltatott, Szántó Györgytől több írásban megörökített, vágúj helyi születésű költő, író, Ady-fordító(!), Romain Rolland és Thomas Mann levelezőtársa, aki Richard Strausst is ismerte, Prágában nemcsak a *Prager Presse* meg a *Prager Tagblatt* (meg berlini lapok) munkatársa volt, hanem a *Prágai Magyar Hírlap* rovatvezetője is, oda több ezer cikket, kritikát, tudósítást, hírt (sőt: hírkopfot) írt, egy német nyelvű regénye, amelynek eleinte *Die Augen des Chaos*, később *Was geht es mich an* volt a címe, kézírata feltehetőleg megsemmisült, magyarul *Mi közöm hozzá?* címen látott napvilágot. Neubauer hagyatéka elveszett, budapesti lakása elpusztult, Fonyódra kézíratai töredékét vihette el 1944-ben; továbbá Hubay Jenőről szerzett, kétkötetes életrajzi regénye csak magyarul jelent meg. 1941–1944 között az *Ungarn* című lapnak volt fordítója, tehát kétnyelvű tevékenysége sosem szünetelt, viszont 1938 után a magyarnyelvűség dominált. Ha eltekintünk az itt erősen vázlatosan felsorolt adatoktól, a pályakép hiányos lesz és torz, éppen azt nem tudjuk meg, ami pedig nemcsak Neubauer, hanem több mindenki másnak is sajátossága volt, a többnyelvűséget, a több kultúrában való szuverén részvételt.

3. A két följebb említett tényező viszont egy kutatási problémával függ össze. Nevezetesen azzal, hogy a szerzőnő ugyan alaposan ismeri a kérdésre vonatkozó német és szlovák meg cseh nyelvű szakirodalmat, lexikográfiát, viszont sem Budapesten nem kutatott, sem a magyar nyelvű lexikográfiát nem ismeri, tehát még a Színyyeit sem. Pukánszky Bélának 1926-os (németül 1931-es) könyvét, *A magyarországi német irodalom történetét* nélkülözhetetlen, megkerülhetetlen munkának tartom magam is, de mind a hírlaptörténetet illetően, mind az újabb korokat tekintve azóta a kutatás új területeket is meghódított, érdemes publikációk láttak e téren napvilágot (Szerénytelenség ugyan, de kénytelen vagyok megemlíteni, hogy mind a magyarországi német hírlapirodalomról, mind Romy Károly Györgyről, mind pedig Neubauer Pálról több dolgozatot tettem közzé, egyiket-másikat német nyelven, illetően németországi

vagy ausztriai kiadványokban. De – hogy más példára hivatkozzam – aligha lehet Julian Chownitzról megnyugtatóan kiegyensúlyozott és megbízható portrét festeni Spira Márta kutatásai nélkül.) Mindezek hiánya például ahhoz vezetett, hogy a szerzőnk szerint Romy Károly György hagyatékát Esztergomban őrzik, jóllehet az OSzK és a MTAK kéziratáiraiban lehető a legtöbb kézirat, emellett Brnóban is meg még sok helyütt másutt, Romy nem a *Wiener Merkur*-ban (?) közölt 1824–1835 között közel ezer cikket, hanem a *Der Wanderer*-ben és így tovább.

Azért teszem szóvá ezt, mivel a magam részéről úgy gondolom, hogy az ilyen típusú lexikon, éppen az anyag szórtsága miatt, csupán nemzetközi összefogással készíthető el. Természetesen Glosíková minden elismerést megérdemel azért, ami belekerült a lexikonba, de nagyon sok minden nem került bele. Nem hiszem, hogy ne lehetett volna találni Bécsben olyan munkatársat, aki a magyar nyelven (vagy csak magyar nyelven) található anyag felderítésében, kiegészítésében segítette volna, s ezen keresztül figyelmeztette volna könnyen elkerülhető hibákra-tévedésekre. Úgy vélem, hogy éppen ez a közös örökség, a német–szlovák–magyar kölcsönösség, amely a 18. század végéig általános, de még azután is jelenlévő, bár visszaszoruló „hungarus-patriotizmus” jellemzője volt, arra készlet (vagy kellene, hogy késztesen): mutassunk rá a régiót jellemző plurális szemléletre, a nyelveknek nem harcára, hanem egészen a 19. század közepéig komplementer jellegére. A magyarországi német irodalmat természetesen lehet és kell a német–osztrák irodalom felől vizsgálni, de a területiális tényező sem elhanyagolható. Hiszen nem első-sorban földrajzi szempont, még csak nem is állami-politikai aspektus érvényesítéséről van szó, hanem a kultúrák, nyelvek, irodalmak, népek együttéléséről, amelynek máig ható következményei vannak. A lexikon lapozgatása után is kibukik, hogy a lexikonban bemutatott szerzőknek nagy része a közös történelemből merített, a közös mondakincsből. Az már messze túlmutat a lexikon szócikkeinek kompetenciáján, hogy stilsztikai vagy irányzatpoétikai kérdésekben is állást foglaljon. Az viszont könnyen belátható, hogy olyan jelentős szerző, mint Neubauer Pál nemcsak a prágai német nyelvű irodalom, a prágai kör résztvevője, hanem a szlovákiai és az egyetemes magyar irodalomé is. (Neubauer egyébként, erről is írtam, nem fordítója volt Franz Kafkának, hanem ismertetője, a közös jóbarát, Klopstock Róbert fordította Kafka rövidpróját a *Prágai Magyar Hírlap*-ban, nyilván Neubauer közvetítésével!) Ez a több irodalomban való részvétel a messzi múltba tekinthet vissza, hiszen még az 1820-as esztendőkből is annak vagyunk tanúi, hogy a pozsonyi irodalmi diáktársaságok (a német, a magyar, a szlovák) tevékenységében vegyesen vettek részt magyarok, németek és szlovákok, nem is szólva Eperjessről, ahol a vetélkedés mellett igazi kulturális kapcsolat alakult ki. Sajnálatos, hogy egyre kevesebben akadnak, akik magyarul, németül és szlovákul egyként tudnának (miként valaha Pulszky Ferenc vagy Ludovít Štúr, Romy Károly György vagy Karol Kuzmány), és így a közös munka csak közvetítő nyelv segítségével képzelhető el. Ismét a német nyelv lehetne a közvetítő, mint ahogy hajdanában is az volt.

Egy másik, ennél kínosabbnak tetsző kérdés is fölvetődik a lexikon olvasásakor. A térség történelmét csak kicsit is ismerők tudják, s ez a lexikon adatainak szemlélése során egyértelművé válik, hogy a „szlovákiai” német nyelvű irodalomnak 1945-ben lényegében vége, s bár néhány német nyelvű szerző jóval tovább, két-három évtizedet még élt, alkotott, az az irodalmi pezsgés, amely változó intenzitással Szlovákiában és korábban Magyarországon a német nyelvű írásbeliséget jellemezte, megszűnt. Az 1945-ös évszámot túlélő szerzők közül a túlnyomó többség nem Szlovákiában halt meg, nem ott folytatta, ha folytatta irodalmi munkásságát. Hogy miért nem, erről szinte egyetlen határozottabb megnyilatkozást sem kapunk, s még azt sem tudjuk meg a legtöbb esetben, hogy mikor került az illető szerző az NSZK-ba vagy Ausztriába vagy éppen Izraelbe. Arról nem is szólva, ma már nyugodtan le lehet írni, hogy miért hagyták el (vagy kellett elhagyniuk) a szülőföldet. Glosíková közli az adatokat: ki hol született, hol halt meg, hol jelentek meg a munkák, ám nagyon hiányzik egy tárgyyszerű utalás az országváltoztatás miéjtjére. Természetesen a kérdés ismerői egyes esetekben tudják, más esetekben sejtik a választ, de a lexikonszöveg semmilyen tekintetben ne legyen enigmatikus, az adatközlés még csak nem is állásfoglalás, hanem kötelező tisztelet kifejeződése az olvasóval szemben. Azt azonban készséggel elismerem, hogy csak a legutóbbi időkben kezdődhetett meg régióknak „németkérdésének” higgadtabb feldolgozása. A németországi szerzők egyike-másika fölös indulattal, egyoldalú politikai beállítottsággal írt a németek kitelepítéséről, a másik oldalról az elhallgatás, egy ellenkező előjelű (és éppen olyan kevés igazságtartalommal rendelke-

zö) tendencia volt tetten érhető. A történeti kutatás azonban már mindkét oldalon megtette a lépéseket ahhoz, hogy egy irodalmi lexikon ne szemérmes elhallgatással tüntessen, hanem adatközléssel segítsen az érdeklődő olvasónak egy életpálya kanyargóinak fölismerésében. Régióink történetéhez, művelődés-történetéhez nem pusztán a csillogó ünnepnepok tartoznak hozzá, hanem a keserves hétköznapok is. A művek, írói pályák bőségesen tartalmazzák a fájdalmas eseményeket. Ezek megértéséhez szükségesek az őszinte tényfeltárások, a baráti kapcsolatok, a viták, az ellenségeskedések értelmezése, elhelyezése egy tágabb kontextusban.

A lexikon rövid előszavát bevezető követi, amely végigvezet a magyarországi-szlovákiai német nyelvű irodalom történetén. Nem annyira tendenciákról beszél a szerzőnő, mint inkább az egyes korszakok kiemelkedő személyiségeiről és kulturális intézményként felfogott hírlapjairól. Egyfelől igen hasznos ez a bevezető, hiszen a tömör szócikkek nemigen adnak lehetőséget a művek rövid jellemzésén kívül az írói pálya méltatására, másfelől azonban hiányérzetet kelt, mivel itt irányzatpoétikai kérdésekről még véletlenül, utalásszerűen sem esik szó (pedig lenne itt rá mód), emellett a dicséretesen tömör, informatív tanulmány kurtán-furcsán marad abba, a drámaíró Karl Slobodáról és a már említett Neubauer Pálról szólva. Velük talán valóban véget ért a szlovákiai német irodalom, feltámaszthatatlan lett, akárcsak a nála sokkal jelentősebb prágai német irodalom. Ám ezt valamiképpen érzékeltetni kellett volna. Mindenképpen hasznos és érdekes a megfigyelés, hogy a szlovákiai német irodalom munkásai sosem voltak csak írók, mindegyiküknek volt polgári foglalkozása: tanár, lelkész, hivatalnok, orvos, újságíró, ám ez, valamint az, hogy a színvonal ingadozás ellenére érdemes ez az irodalom a méltatásra, a kutatásra, végső mérlegként nem elégíthet ki. Mint ahogy az sem, hogy érezhető: egyes szerzőkről, egyes művekről a lexikon készítőjének igen alapos ismeretei vannak, más szerzőkről, más művekről csupán másod-harmadkézből szerzett ismeretek. Ilyenkor csúsznak be a bosszantó hibák. Jól tudom, hogy az egyszemélyes lexikon: kockázatos vállalkozás, ennyi művet nem lehet kézbe venni a pontos címléírás kedvéért, ennyi művet nem lehet végigolvasni, hiszen ahhoz több emberélet is kevés volna. Ezért kellett volna alaposabban, több lektorral végignéznetni a kéziratot, lehetőleg egy magyarral meg egy szlovákkal, akik rámutathattak volna elkerülhető hibákra. Ilyenekre gondolok: Artner Teréz (van róla magyar monográfia) drámájának címe nem *Regenda*, hanem *Rogneda und Wladimir* (a művek jegyzékében jól), Schedius folyóirata helyesen nem *Zeitschrift von und für Ungarn*, hanem *Ungern*; Jakob Glatz életkoránál fogva nemigen lehetett *Wieland Teutscher Merkurjának* munkatársa, nem is közli ezt az adatot a róla szerzett szócikk, viszont így áll a 14. lapon (a bevezetőben). *A Neues Ungarisches* (és nem *Ungarisches*) *Magazin* az *Ungarisches Magazin* szápadt folytatása 1791–92-ben jelent meg, semmiképpen nem 1798-ban. Egyébként erről Magyarországon német nyelvű tanulmány jelent meg. Bosszantó, hogy a magyar névalakok sokszor hibásan közzöletnek, Petőfi csak ekképpen, Bockay is így, Moritz Czákyval szemben a névmutatóban helyesen Csáky Albin, a szerb költő Radičević Radicevicsként íratik le. Hogy miféle hibák származhatnak abból, hogy a szerzőnőnek nem volt alkalma a szócikkekhez mellékelt bibliográfia egyes tételeit autopsziával ellenőrizni, arra az alábbiakban hozok néhány – sajnos, beszédes – példát. Weber Arthurnak egy Budapesten 1916-ban kiadott nyelvű művet tulajdonít: *Geschichte der deutschen Mundartforschung*. Magyar bibliográfiákban és az OSzK-ban utánanéztém ennek a számomra gyanús adatnak. Budapesten, 1916-ban valóban megjelent Weber Arthur magyar nyelvű kötete a Német philologiai dolgozatok sorozat 19. darabjaként: *A szepesi nyelvjárástanulmányozás története* címmel. Glosiková szerint Gaál György Bécsben két kötetet adott ki, a bibliográfiát idézve: „*Sagen und Novellen* (Übers), *Sagen der Slowaken* (Übers. aus d. Ung.).” Eddigi tudomásunk szerint Gaál nem tudott szlovákuul, tehát az a tény, hogy szlovák mondákat magyarból fordított volna, ezen az alapon lehetséges lenne. Csakhogy nem tudok arról, hogy 1834-ig kötetnyi szlovák rege és elbeszélés lett volna magyarra fordítva. *Sagen und Novellen* címmel ugyan Bécsben, 1834-ben megjelentetett Gaál kötetet, méghozzá magyarból fordított anyagot adott közre, többek között Kisfaludy Károly és Sándor, Döbrentei Gábor és mások műveinek átköltését. Az történhetett, hogy erre az adatra látta rá Glosiková a másikat (*Sagen der Slowaken*), amelynek eredetét nemigen tudom megállapítani. Mednyánszky Alajos hasonló című, németül kiadott kötetének (*Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit*) történetei a szlovák irodalomtörténet és könyvkiadás a magáénak vallja, jóllehet, nemcsak a szlovák írók, hanem a magyarok is (Arany, Petőfi, Jókai, Mikszáth) is feldolgozták, nemcsak

szlovákul jelent meg fordításban egy válogatott kötet (én válogattam), hanem 1983-ban magyarul is, az Európa és a pozsonyi Tatra Kiadó közös vállalkozásában, a közös örökséget dokumentálандó. Egyébként a szlovák értékelő történész neve helyesen Tibenský, nem pedig Tibetský. A magyar konzultáció elmaradása az oka annak, hogy az 1873 előtti helynévmegjelölés következetesen Budapest Pest vagy Buda, legfeljebb Pest-Buda helyett. Ugyancsak ennek tulajdonítom, hogy feltűnően sok az adathiány a születési és a halálozási éveket, hónapokat tekintve.

A „Szinyei”-t meg a „Gulyás” eddig kiadott köteteit vettem kézbe, majd a lexikonban szereplő Lám Frigyesnek *A gründlerok* című munkáját (Bp. 1926. Klny. a *Szepesség* c. könyvből), és magamnak is megjelentetésére igen sok adattal tudom kiegészíteni Glosíková munkáját. Íme, egy válogatott jegyzék: Barsi József (1810. febr. 23.–1893. febr. 18. Budapest vagy Lehota), Fux (Fuchs) Sámuel (1809. jún. 1.–1847. aug. 3.), Klein Sámuel János (pontosabb halálozási adata: 1820. dec. 9–10. közötti éjjel); Klein Sámuel (1847. jan. 29. – 1915. febr.), Kliegl Tivadar (pontosabb halálozási adat: 1899. júl. 29.), Stöckel Lénárt 1560. jún. 7-én halt meg. Neubauer Pál haláláról egymásnak ellentmondó adatok jutottak el hozzám (a rokonságtól), de annyi bizonyos, hogy, bár a náci és a nyilasok elől menekült Fonyódra, nem ők ölték meg. A gründlerok és a mánták tájköltészetének művelői eléggé hiányosan vannak képviselve a lexikonban. Ilyen személyeket hiányolok, mint Bubenka Jónás, Gratz Moritz (a politikus, miniszter atyja), Fabriczy Sámuel (nem tévesztendő össze a 19. századi magyar szakíróval), Wolf Károly, Schranck Szilárd. Nem értem, hogy Pozsony német nyelvű irodalmi életének kiemelkedő képviselője, a Londonba emigrált kiváló író-fordító, Alfred Murnau miképpen kerülte el a szerzőnő figyelmét. Lehet, hogy a sikeres pályázat túlságosan gyors munkára ösztökélt. Amennyiben viszont a lexikon csak válogatást ad a megjelölt gyűjtőkörből, melyek voltak a válogatás szempontjai? Hiszen csak a Szinyei alapján szinte ugyanilyen terjedelmű művet lehetne kiadni. Ha Klesch Dániel és Kristóf szócikket kapott, Klesch Kristóf Dániel miért nem?

Ismét bebizonyosodott, hogy egyrészt lexikont szerkeszteni nem is olyan könnyű feladat, másrészt az, amit már korábban leírtam: nem tehetünk úgy, mintha nem szlovák–német–magyar problémáról lenne szó esetünkben. Mindhárom nyelv és kultúra ismerete (legalább elemi fokon való ismerete) szükséges ahhoz, hogy valaki kielégítő módon végezze el a munkát. Erről, persze, nemcsak Bécsben szoktak mai napig elfeledkezni. Éppen ezért csak sajnálatosnak minősíthetem, hogy az időnként mégis csak működő nemzetközi tudományos összejövők keretében nem sikerült ezúttal megvalósítani azt, ami ennek az elhanyagolt diszciplinának, nevezetesen a mai Szlovákia egykori német nyelvű irodalma kutatásának elemi érdeke lett volna. Azt nem vitatom, hogy Glosíkovát feltétlenül nagy elismerés illeti vállalkozása úttörő voltáért, sok-sok feltárt adatáért, kiegyensúlyozott-higgadt hangvételéért. Kérdés, hogy elegendő-e ennyi érdem ahhoz, hogy valóban magasfokúan értékelhető teljesítményt lássunk munkájában? Ha ahhoz viszonyítjuk, ami 1944–1994 között történt, akkor a válaszuk nagyrészt: igen. Ha azonban a kihagyott lehetőségek felől tekintünk a könyvre, akkor ez az „igen”-válasz elbizonytalanodik, és az általam igen csak válogatva felsorolt hiányok, hibák miatt a kételkedés hangja erősödnek. Csak reménykedhetek abban, hogy egy második, kiegészített, bővített kiadás esetén pontosabb, alaposabb, ennek következtében minden szempontból teljesebb lesz ez az igen fontos munka.

Régiók, Kelet-Közép-Európa megkülönböztető jellegzetessége volt (és talán maradt is, bármiképpen vitatják ezt különféle szélsőségek) a kultúrák, nyelvek, mentalitások találkozása, a sokszínűség, amelyet nem lehet(ett) monologikusan elbeszélni, amely igényelte és produkálta a dialógust. Sok minden dolgozik ez ellen a dialógus ellen. Nem annyira az Idő vagy a Történelem, hanem főleg azok, akik történelemalkotó egyéniségnek hirdetik magukat, és egy hamis küldetésstudattól vezérelve szegülnek a „radikális pluralitás”-sal szembe. A Glosíková által kiadott lexikon érv a kulturális egyneműség, az elszíntelenített kultúra ellen, érv azok kezében, akik úgy hiszik, hogy különféle nyelvű kultúrák érintkezése valamennyi kultúra, nyelv gazdagodásához vezet. Akkor, ha egyenrangú félként vesznek részt ebben a kulturális mozgásban, folyamatban. Jó, hogy ez a lexikon megjelent, de nem tagadom, hogy egy jobb változat elkészítése sem lett volna lehetetlen, még mai viszonyaink között sem.

Írói kéziratok elemzése.¹ A francia genetikus kritika (*critique génétique*) máig legreprezentatívabb kötete ez a kézirat-facsilékkal gazdagon illusztrált esszégyűjtemény, amelynek létrejöttéhez a Bibliothèque Nationale is hozzájárult. Az irányítás és szerkesztés ezúttal is a genetikus kritika úttörője, Louis Hay műve. A kiadványhoz a nemzetközi együttműködést is biztosította, nemcsak külföldi kéziratárak, hanem szerzők és művészek személyes kézirat-anyagának megszerzésével. A facsilék túlnyomó többsége (150 db) színes. Az esszékötetet az írói kéziratok elemzésének szentelték, a fülszöveget idézve: hogy a kötet betekintést nyújtson „egy láthatatlan és rejtelmes tartományba, az irodalmi alkotás és a szellemi invenció tartományába”. — Tartalma négy nagy részből áll: történeti részből, tárgyi részből, genetikus keletkezési tanulmányok csoportjából, s végül rátér a kutatás távlataira. A nemzetközi szakirodalomban elsőként ad képet a munkakéziratok tanulmányozásának jelentőségéről, évezredes hagyományt tárva föl az olvasó előtt, miközben már a jövő távlatait is körvonalazza. L. Hay utal a jelenleg elért tudás még fennálló hiányosságaira és a szakemberek néha eltérő hipotéziseire is, nem szépít, nem elfogult. Előszava: *Az élő írás (L'écriture vive)* a kutatási terület eddigi útjának, a kéziratok kalandos sorsának, illetve a velük kapcsolatos munkálatok eddigi kiemelkedő állomásainak elmélyült és színes bemutatása.

A kötet első, történeti része három szerző munkájában közelít a *történetiség* felé. Bernhild Boie *L'écivain et ses manuscrits* című munkája abból indul ki, hogy a kézirat történetének első szereplője maga a szerző, s valójában mégis keveset tudunk arról a szerepről, amelyet kézírata megőrzésében játszott. Példákat sorakoztat föl a megőrzés, illetve sokszor az elherdálás eseteire, s — mint előtte már több kutató is — kiemeli a könyvnyomtatás feltalálásával és elterjedésével kapcsolatos különféle következményeket a kéziratok vonatkozásában. De szól az írók magángyűjteményében maradt, sőt kiadásra egyáltalán nem is szánt kézíratairól is. A sok változás, alakítás után véglegessé vált, megjelent művekre terve így fejezi be írását: „A könyvekben mindig ott izzanak a kéziratok.”

Florence Callu *La transmission des manuscrits* című írása más oldalról közelíti meg a kéziratok sorsát. Elsősorban — de nem kizárólag — a francia irodalom történetéből vett példái érdekesen mutatják be a szerzői munkakéziratok jellegzetességeit, típusait, alakulását, néha hanyattatását, míg eljutnak a megfelelő helyre, ahol megőrzik és feltárhatóvá teszik őket. Szó esik írók gyűjteményeinek hagyatéki átruházásáról, sőt, már a felvilágosodás korából származó, maga a szerző által összeállított fondról is (Diderot). Értesülünk különféle könyvtárak beszerzési szokásairól, és meglepődve olvashatunk a kéziratok sokszor erősen eltérő értékeléséről is a megvételekor. — A 19. században következett be az a fordulat, hogy maga a szerző is kezdte végre tudatosan megőrizni „papirosait”, s ez alól nemzetközi viszonylatban azóta most már kevés a kivétel.

Karl Maurer *Les philologues*-ja az ókor görög és latin filológiai hagyományából kiindulva szóvá teszi, hogy a 18. század második fele előtt nem is gondoltak arra, hogy a kortárs szerzők műveit épp olyan gonddal tanulmányozzák és tegyék közzé, mint a régiekét, bár a humanisták lelkesedése már a 17. században kezdett átterjedni az antikvítás irodalmi mintái után a modern irodalom kevelőire is. — A 20. századról szólva Valéryre és másokra utal, akik az irodalomtudomány (textológia) fejlődésével már töreksenek az újkori irodalmi szövegek helyes restaurálására is. A filológus törekvése az *igazi*: hiteles, a szerző által átadott pontos, autentikus szöveg — kézirat — teljes értékű létrehozása. — A 19. században megindult kritikai kiadások elkészítói még nem voltak különösképpen aggályosak — állapítja meg — : két eltérő olvasat közti választás esetében habozás nélkül azt részesítették előnyben, amelyik megegyezett az aktuális szóhasználattal. — Lényeges fordulatot hozott „a filológus költő” (pl. Goethe!) gondoskodása műve szövegű közétételéről. Érdekes tényeket sorakoztat fel Maurer Ronsard eljárását tanulmányozva is. — Majd felhívja a figyelmet a régi és modern (újabb) kritikai kiadások közötti lényeges különbségekre is, sőt, régebbi kritikai kiadások újabb átdolgozására. Érdekességként hoz példát arra, hogy a szerző valamely munkája saját átdolgozása esetében is többször előfordult, hogy az olvasók — a szerzővel ellentétben — éppen egy korábbi változatot találtak sikerteltebbnek. — Számos példa után Maurer a genetikus kritika eljárásainak előretöréséről szól, ugyancsak jelentős példákra hivatkozva. „Az irodalom harmadik dimenziójának” (Hay) úttörő előtérbe állítása óta fontossá vált a „filológus olvasó”

¹ *Les manuscrits des écrivains*, Hachette-CNRS Editions, 1993. 264 lap, 230 × 285 mm.

is, akinek a kedvéért az új szövegkiadásokra sor került. Vitathatatlan — mondja — , hogy van különbség „kritikus olvasó” és „naiv olvasó” között. A filológus munkája főként az elsőhöz szól. Az új filológiának új olvasóra van szüksége.

A kötet *tárgyi* részét Marianne Bockelkamp munkája nyitja meg. *Objets matériels* című írását így kezdi: „Megismerni az anyagi tényezőt annyi, mint jobban megismerni az intellektuális tényezőt.” Tehát sorra veszi és taglalja az „anyagi tényezőket”: papírost, vízjelet, az írószközöket és változásukat, a tinta előállítást, minőségét, majd szól az írógép használatáról, — persze, mindezt a kézirat szemszögéből vizsgálva.

Jacques Neefs esszéje, az *Objets intellectuels* természetesen egészen más „tárgyi” (anyagi) jellegzeteségeket vizsgál. Megfigyeléseinek középpontjában az alkotó ember tevékenysége, és annak a kéziratokban szembeszökően megmutatkozó képi nyoma áll. Látszólag kézenfekvő, de korábban alig tudatosított — vizsgált — jelenségre mutat rá bevezetőben: ugyanannak a szerzőnek a kéziratai is erős eltéréseket mutatnak, s ennek a szöveg fontosságán kívül számos oka lehet. A szerzői kézirat egyéni változottságán kívül tekintetbe kell venni idegen kéz (pl. titkár, másoló) munkájának nyomait is. Kalligráfia? Hevenyészett módosítás? Szűk helyre kényszerülő betoldás? A papírlap egészének vagy egyes részeinek felhasználása? — Mindennek van jelentősége. A felvetődő kérdések — állapítja meg Neefs — egyszerre intellektuálisak, esztétikaiak és kulturálisak. Szól a szokásokról: különálló lapok, füzetek, noteszek használatáról, amelyek bizonyos szerzőknél következetesen jellemzők is lehetnek. Kézirat-példákat mutat be és jellemez erre vonatkozóan, — itt különösen nagy szerepük van a tanulmányozható facsimile-mellékleteknek. — Praktikus okokról is szó esik: keskeny formátumú jegyzetfüzet pl. alkalmas arra, hogy a szerző zsebében magával hordozhassa. A helyhez kötött írás (pl. Proust esete) viszont nem kívánja meg ezt a könnyen kezelhetőséget. Ugyanakkor „repkedő lapokat” is lehet utólag összefűzni, — esetleg nagy műgonddal még be is köttetni. Akadnak egészen extrém példák is: keresztül-kasul teleírt, körbeírt, betoldásoktól nyüzsgő lapok. Műgond, lendület, ritmus, alkalom — mind intellektuális tényező, s mindnek bekövetkezik „anyagi” vetülete. A lapszél (margó) pl. lehet határ, de alkalom is utólagos betoldásokra, javításokra. A munkakéziratok a kompozíciós munka tanúbizonyságai, a szellemi művelet tükrői. Látványukban a gépírás elterjedése hozott fordulatot, természetesen továbbra sem tudva megakadályozni a szerzők szubjektív eljárásait. Szóba kerül az írás, újírás, félbeszakítás, belső módosítások, törlések, — sőt: a kéziratlapokon található firkák, rajzok, számok jelenléte is, de a kefeleenyomaton, sőt, a már kinyomtatott első kiadáson végzett további módosítások „szellemi eszköztárának” jelentősége. Mindezek további kutatások alapjait képezhetik, érdekes témái a genetikus kritika egyre tágabb terekre nyíló érdeklődésének. A harmadik szerkezeti egység négy tanulmánya közül kettő elméleti tárgyú, kettő pedig egy-egy irodalmi mű keletkezéstörténeti feldolgozását adja.

Louis Hay *Les manuscrits au laboratoire* című munkájának középpontjában a modern gyakorlati kérdések illetve módszerek ismertetése áll. Bemutatja, hogyan támogatják a kéziratkutatás munkáját a technika legújabb eszközei és eljárásai, hogy a korábbi segédtudományok (paleográfia és diplomatika) mellett hogyan áll rendelkezésére a matematika, pl. annak megoldására, hogyan azonosítható egy kézirat eredete vagy hitelessége, keletkezésének helye és ideje. A ma már kidolgozott laboratóriumi módszerek akár bírósági eljárások során is perdöntő szerepet játszhatnak. A genetikus kritikai kutatásoknál pedig segítenek pontosítani a szövegkezelés néhány fontos mozzanatát: pl. egy-egy mű különböző „papirosairól” képesek megállapítani azok időbeli létrejöttének sorrendjét, rekonstruálni tudják az írás menetét. Ma már nagyon változatos technikai eszközök állnak a kutatás rendelkezésére: optikai és elektronikus eszközök, s a hozzájuk csatlakozó legújabb informatikai eljárások. Segítségükkel még a kézírás ritmuszavarai is megállapíthatók: szinte visszafordíthatóvá válik az idő, amikor a mű keletkezett, tetten érhető az alkotó kéz az írás művelete közben. — Hay nem hanyagolja el az írás eszközeinek, anyagi részének mai szemmel történő visszatekintő vizsgálatát sem, néhány jelentős irodalmi alkotás írásképével illusztrálva megállapításait. Megtudjuk, hogy laboratóriumi vizsgálat derítette föl pl. Flaubert korábban másolatnak minősített egyik kéziratáról, hogy az a szerző saját kezétől származik. A technikai eszközök fejlődése egyre gyorsabb ütemben halad, így a laboratórium egyre több kérdésre segít megtalálni a választ. A helyes kérdések feltevéséhez azonban ezután is az emberi szellem alkotó tevékenységére lesz szükség.

Almuth Grésillon, a *Méthodes de lecture* szerzője az olvasás, az olvasók felől közelíti meg a témát. „Egy kézirat csodálatos lehet saját esztétikuma miatt, meg lehet vásárolni, és magán- vagy közgyűjteményben őrizni. De mégis csak az olvasás adja meg intellektuális tárgyi értékét” – kezdi esszéjét. Az olvasást új ismereteket létrehozó „lezáró cselekvésnek” nevezi. Fölveti a kérdést, jogos-e egyáltalán már kinyomtatott művek kéziratának „elolvasása”, hiszen a szerző esetleg megsemmisítette volna munkafolyamata előzetes nyomait, — de válaszol is: ahol rendelkezünk a keletkezést bemutató kéziratokkal, igenis, meg kell azt tennünk, elvégre ritkán adódik arra lehetőség, mivel a munkakéziratok átruházása a kultúrtörténet folyamán igencsak hézagos. Példát hoz arra is, hogy a szerzők megsemmisítésre vonatkozó rendelkezését nem szükséges feltétlenül komolyan vennünk (Kafka). — Az olvasással kapcsolatban magukra az írókra hivatkozik, akik olvasáson keresztül lettek írók, sőt: idejük bizonyos részét saját produktíójuk olvasásával töltötték annak elkészítése során: ezt hívják közönségesen „újr olvasásnak”, ami elengedhetetlen a közbén szükségessé vált módosítások érdekében. Idézi Martin Walser, Aragon, Louis-René des Forêts, Jean-Paul Sartre kijelentéseit a szerzői olvasásra vonatkozóan. — Majd sző a kéziratolvasás problémáiról, arról az előre feltételezett tudásról, amely nélkül hozzá sem lehet fogni ehhez a munkához. Pl. még azonos ábécé (nem gót és nem cirill, hanem latin) használata mellett is ismerni kell azt a nyelvet, amelyen a kéziratot megírták, s akkor még mindig fennáll az újabb probléma: a szerző egyéni írásának kibetűzése. További gondokat okozhat a törlések, átírások stb. megfejtése, a betoldásoknál a helyes sorrend megállapítása és hasonló műveletek megfejtése. Példákat hoz fel a téves interpretációk (olvasatok) nemzedékeken keresztül fennmaradt következményeire (Hölderlin, Kleist esetei). — „Olvasásról” csak pontos „olvasat” után lehet szó. — Fennáll a „láthatóság” kérdése is: áthúzások, törlések, esetleg leragasztások esetében. „Egyszerre olvadni láthatót és olvashatót: koncentrációt kíván, rugalmasságot és éleslátást”. — A térkihasználás bonyolultsága következtében az írás néha inkább képnek látszik amely inkább való nézésre, mint olvasásra. Már jóval Apollinaire képversei előtt is jócskán akadtak erre példák. Figyelemreméltóak festő, rajzoló írók kéziratái ebből a szempontból: kitűnő példát adnak egy sajátos szellemi művelet földérintésére. — Ugyanakkor bizonyos szándékosan szélsőséges, minden értelmet elvető szerző írásával, ahol a rendtelenség, anarchia, káosz, tevélyég uralkodik, a genetikai tanulmányozás sem tud mit kezdeni. — Akárhogy is van, itt is a kibetűzéssel kell kezdeni. Előbb-utóbb kapcsolat támad az ilyen jellegzetes szétszórtságok között is, valami relatív kronológiát is fölfedezünk közöttük. Legalábbis sikeresen kísérte meg ezt a kutatás Picasso és van Gogh nyelvű kéziratán: hála a kéziratban lévő nyilak és utalójelek összetett rendszere megfejtésének, az átírók rekonstruálni tudták az írás keletkezésének időbeli sorrendjét. Talán Bataille specialistái is megtalálják majd idővel Ariadne fonálát az *Erosz könnyei* kéziratok jegyzeteinek labirintusában, a festők, írók, filozófusok, helyek összezsúfolt névfeljegyzésében. — Döntő kérdés a nyomok megértése és a keletkezés rekonstruálása. A kibetűzés és megértés csak két oldala a folyamatos kölcsönhatásnak egy és ugyanazon cselekvésben: az olvasásban. A kéziratolvasásnak éppúgy, mint az olvasásnak általában csak akkor van értelme, ha újabb értelmet eredményez. Az olvasó a láthatótól az olvasható, az olvashatótól a megérthető felé halad. Másként: lefordítja a „grafikus jelet” szellemi művelet közben, s pl. kéziratról lévén szó: a térbeli jelet (pl. egy újrírását a lapszélén) időbeli jellé. Ha a „normális” olvasás célkitűzése egy írás megértése, a kézirat olvasatáé az, hogy megismerjük az írás keletkezését, vagyis rekonstruáljuk egy térbeli szerkezetből kiindulva a műveletek időrendjét és értelmét. — A. Grésillon is foglalkozik a kéziratok anyagi tényezőinek jelentőségével a genetikai „nyomozó” munka folyamán, s erre vonatkozólag több érdekes példát hoz fel. Heine pl. tintával írt, ceruzával javított, de betegsége előrehaladtával le kellett mondania a tinta használatáról: e tény időmeghatározó tényező lehet. Vagy Kafka a *Kastély* egy részét tintával írta, de utazás közben ceruzát használt. — A szerző egészségi állapota kézírása deformálódásán figyelhető meg. (Nervál példája.) — Számos egyéb megfejtésre váró kérdést sorol még fel a kutató, visszatérve alaptémájára: minden genetikai tanulmányozás központja az olvasás és írás. Minden szerző egyszerre olvasó is. Hozzá tartozik ez ahhoz a folyamathoz, hogy ír, újrír, közlétesz stb. — A kézirat olvasása igen sajátos olvasástevékenység, és igen összetett. A kéziratolvasó végülis átlapoz egy könyvet, amelyben ugyanaz a történet néha tíznél is többször van elmesélve, soha nem teljesen ugyanúgy. Ez a tevékenység olyan, mint egy utazás a térben, egyik folióról a másikra, a széljegyzetektől a végső szöveg kialakításáig. Michel de Certant

idézi: „Az olvasás: orvadászat”. Az elméleti írások után egy-egy konkrét mű (vagy részlet) keletkezéstörténetét dolgozza föl Raymond Debray-Genette és Henri Mitterand. Az első Flaubert *Heródiásának* egy részletét: a lóistállókkal foglalkozó leírás genezisést tárja föl. A második a Zola-hagyatékából a *Mouret abbé vétkének* a Bibliothèque Nationale-ba került kéziratát tanulmányozza. Zola kéziratának érdekes jellegzetességei a szerző megtervezett, megrajzolt helyszínrajzai, a cselekmény színhelyeinek térképszerű ábrázolása.

A kötet negyedik szerkezeti egysége a genetikus kritika távlataival foglalkozik. Jean-Louis Lebrave *L'édition génétique*-je bevezetőjében felsorol néhány kiadványt, amelyeket már a genetikus kritika szellemében szerkesztettek meg – mint genetikus kritikai kiadásokat – az új kutatógárda tagjai. Sorra veszi ezek módszereit. Méltatja a facsimile használatának jelentőségét. Szót ejt az átirások fajtáiról (diplommatikus, lineáris, a kettő párhuzamos alkalmazása). Hivatkozik német tudósok eljárásaira, s utal azok kapcsolatára az úttörő francia kutatóintézzettel (ITEM). – Facsimile-mellékletei közül különösen érdekes Heine *Lutetiájának* egy fogalmazványlapja: a közölt ábrák bemutatják a javításokkal telezsúfolt fogalmazványlapot, ahogyan azt a kutató láthatja, majd szétválasztva annak első és második rétegét.

Roger Laufer *Le manuscrit électronique* című esszéje kérdéssel kezdődik: Hogyan fognak írni a holnap írói? Papiros nélkül, egyenesen a képernyőre – amint néhányan már ma is teszik. Az elektronika forradalmi változásokat hozott. A technika fejlődése megváltoztatja az alkotás lehetőségének feltételeit, – de az alkotás útjait azért nem. S a szövegszerkesztő is lehetővé teszi az írásművelet nyomainak megőrzését. Egyidejűleg tudja újra átírni és rekonstruálni a kézirat-szöveget. – Az új találmányok újfajta „kéziratokat” hoznak létre. – Manapság az írásművészet a multimédia adományainak ötvözetével is összekapcsolódik. Az új „eszközök” – mint a televízió – eljuttatnak az írás, a kép, a hang, a szó egyesüléséhez. – A kalligramma műfaja a hagyományos tipográfiát még megoldhatatlan kérdés elé állította, mivel csak a vízszintes egyenesek szeleteit tudta kezelni. Ma bármilyen alakba tudunk helyezni egy szöveget, minden betűnek saját helyet és irányt tudunk adni. A költői avantgarde a mozgó, zenei és színes írás felé fordul. A ma korszerű eszközöket holnap újabbak fogják felváltani, amelyekről ma még kevés fogalmunk van. Amint a papír ipari előállításával és árának csökkenésével a 19. században megszaporodtak a szöveg kidolgozásánál az egymásutáni fogalmazványok, ugyanúgy új változásokat hozott az írógép, majd a szövegszerkesztő használata. Laufer körvonalazza az irodalom – és általában a humán tudományok – kutatójának feladatait a mikrofilm és szövegszerkesztő használatának birtokában, rávilágít az informatika képességeinek igénybevételére, mint új lehetőségre. A gépesítés egyre tágabb határok között áll a genetikai kutatás szolgálatába. Nem láthatunk a jövőbe, de bizonyos, hogy a közlési eszközök egészen új rendszere foglal majd helyet benne.

A kötet zárótanulmánya: *L'horizon génétique* Pierre-Marc de Biasi munkája. Rögtön a lényegre térve kimondja, hogy a genetikus elemzésnek az a modellje, amely a modern irodalmi kéziratok tanulmányozására irányul, kétségkívül kiterjedhet az emberi alkotás egyéb területeire is. A zenénél vagy a képzőművészeti alkotásoknál éppoly fontos – és bizonyító – szerepük van a művet megelőző vázlatoknak, mint az irodalmi alkotásoknál. Hatalmas, eddig feltáratlan szellemi kincsébánya rejtőzik még különböző múzeumokban és archívumokban. Ugyanígy irodalmi síkon sem csak a szépirodalom alkotásai kínálhatnak teret a kutatásnak, hanem a legkülönbözőbb tudományágak írásos emlékei is: még feltárás előtt vannak az egzakt tudományok megőrzött munkaszövegei. A zenetudományban régi hagyománya van a kéziratok (kották, partitúrák) tanulmányozásának, sőt nemzetközi szervezetek ápolják e téren a kutatást. A zenei genetikus kutatás nem korlátozódik csak az írásos anyagra, hanem kiterjed a főljegyzetlen népzene és mindenfajta orális hagyomány hatalmas területének feltárására, – sőt már hosszabb ideje a hangszerek történetének megismertetésére is, – zenei téren ezek képezik a genezis anyagi és technikai területét. Az új kutatás megdöbbentően régi kotta-feljegyzésekre is rábukkant. De a filmművészet is meglepő tanulságokat tartogat: s nemcsak önmagáért, hanem mert számos tanulmánynak segítségére siethet. A képzőművészeteknél (építészet, szobrászat, festészet) a vázlatok töltik be azt a szerepet, amelyet a kéziratok esetében az „avant-texte”. Akár a zenetudományban, itt is régi hagyományokra támaszkodhatik az új kutatás. A festők (és szobrászok) műhely-tanulmányai régóta tanulmányozás és értékelés tárgyai voltak. A genetikus kutatás új szögből közeledik e műalkotások felé, amint keletkezésük vagy éppen restaurá-

lásuk folyamán is ma már különféle optikai (és vegyi) eljárások állnak rendelkezésre és segítik a kutatót vagy restaurátort sokszor meglepő eredmények eléréséhez. Az új szemlélet szerint egyáltalán nem csupán „műzeumi érdekességekről” van szó, hanem itt is az emberi alkotó munka mint szellemi tevékenység kerül középpontba. — De Biasi esszéjének legérdekesebb illusztrációja az a hármás kép-szelet, amelyet Veronese *Kánai menyegző* című képe restaurálási műveletének egy fokozatából választott ki. — Zárógondolata: az alkotás bármely területére gondoljunk is, a genetikus mindig arra a régi kérdésre keres új feleletet: mi az írás, a megújítás, a felfedezés, a feltalálás? — A ma kutatásai már a következő század számára egyengetik az utat.

A díszes kötet, amely egy kicsit a tájékozódni kívánó művelt közönséghez is szól, gazdag jegyzetanyagán kívül eligazító irodalomjegyzéket is tartalmaz, s természetesen a közölt illusztrációk pontos, leelőhelyük szerint is megnevezett jegyzékét.

MONOSTORY KLÁRA

Posztbizánci kultúra Magyarországon. A keleti szertartású kereszténység, így az orthodox (más szóval görög keleti) és a görög katolikus (más szóval bizánci katolikus, unitus, egyesült) egyházak művészetével és hazai történetével foglalkozott a fenti címmel Debrecenben 1995. május 4–5-én megtartott konferencia. A rendezvényre a Kossuth Lajos Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszéke szervezésében került sor, nagy teret kapott ugyanakkor a görög katolikus egyháztörténet is: Pirigy István nyugalm. teológiai professzor, Janka György teológiai tanár és más neves szakemberek előadásai foglalkoztak a magyarországi bazilita kolostorok, a nagyváradi görög katolikus rítushelynökség (majd későbbi püspökség), az orthodox szerbek és a katolikus magyarok együttélése, és még több más fontos egyháztörténeti kérdés legfrissebb kutatási eredményeivel. A rendezvény szép és tanulságos színfoltja volt a debreceni Déry Múzeum ikonokból álló különgyűjteményének megtekintése Nagy Márta tanszékvezető egyetemi docens, a rendezvény házigazdája szervezésében és avatott kalauzolásával. Az előadások anyaga önálló könyvkiadványként fog megjelenni.

(FÖLDVÁRI)